

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ім. М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ДРИЖАК ВІКТОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

*ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ
ПІДГОТОВКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ
ДО ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ*

13.00.02 — теорія і методика
трудового навчання

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

КИЇВ — 1997

378
372.8

Дисертацією є рукопис
Робота виконана в Українському державному
університеті ім.М.П.Драгоманова

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00760960 (S)

Науковий керівник: дійсний член АН України,
доктор педагогічних наук, професор
ТХОРЖЕВСЬКИЙ Дмитро Олександрович

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ДЬОМІН Анатолій Іванович;

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
ЗАКАТНОВ Дмитро Олексійович

Провідна організація: Вінницький державний педагогічний
інститут

Захист відбудеться "12" березня 1997 р. о "14³⁰" год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К-01.33.03
в Українському державному педагогічному університеті
ім.М.П.Драгоманова /252030, Київ-30, вул.Пирогова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотечі Українсь-
кого державного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова.

Автореферат розісланий "6" лютого 1997 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.М.Назаренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Дисертація присвячена проблемі розробки та дидактичному обґрунтуванню мети, завдань, змісту та методів підготовки учнів ІО-ІІ-х класів з основ підприємницької діяльності в процесі трудового навчання.

Актуальність дослідження. Перехід на початку 90-х років до нової моделі господарювання, адекватної ринковій економіці, становлення та розвиток підприємництва на основі самостійної ініціативи та трансформації державної власності в інші форми, визначення конституційних основ незалежної Української держави суттєво позначилися на всіх напрямках розвитку нашого суспільства: політичному, економічному, культурному, освітньому. З огляду на це виникла реальна необхідність реалізації нових підходів у справі навчання та виховання шкільної молоді.

Вже сьогодні можна стверджувати, що в галузі освіти зроблено перші практичні кроки в цьому напрямку: визначаються основні шляхи формування у школярів загальнолюдських цінностей на основі положень Закону України "Про освіту" та Державної національної програми "Освіта" /"Україна XXI ст."/; відбувається впровадження та апробація нових підходів у підготовці школярів, зважаючи на соціальне замовлення школи.

Педагогічні пошуки вчених та вчителів-практиків зумовили нагромадження значної кількості експериментального матеріалу, на основі якого створено ряд програм нових навчальних курсів. Це стосується одного з перспективних напрямків розвитку трудового навчання, а саме: ознайомлення учнів з основами ринкової економіки та різними формами господарювання, а саме означений напрямок є одним із завдань трудової підготовки шкільної молоді.

Аналіз педагогічної, методичної, науково-популярної літера-

тури показав, що, незважаючи на новизну й недостатню розробленість означеної проблеми, підґрунтя для її розв'язання закладено в роботах вітчизняних учених Д.О.Закатнова, А.Д.Колікалової, В.В.Корольського, Г.Є.Левченка, В.Я.Плахути, М.П.Тименка, Д.О.Тхоржевського, О.М.Ястремської та інших; російських вчених В.М.Власової, О.С.Прутченкова, В.О.Полякова, Н.І.Романової, І.А.Сасової, М.Х.Хайбулаєва та інших.

Окремі педагогічні аспекти підготовки учнів до підприємницької діяльності розглянуті в дисертаційних дослідженнях О.М.Камишанченко "Зміст економічної освіти школярів", Р.І.Луцечка "Формування готовності старшокласників сільських шкіл до трудової діяльності в умовах ринкових відносин", К.Н.Старченка "Виховання у старшокласників підприємливості в навчально-трудоїї діяльності".

Проте, на сучасному етапі розвитку національної школи суттєвим недоліком є те, що більшість програм економічного спрямування, які нерідко розроблені на рівні шкіл або регіонів, не мають наукового обґрунтування та залишаються експериментально неперевіреними в шкільних умовах, що, звичайно, негативно відбивається на результатах навчально-виховного процесу.

Спираючись на аналіз існуючих науково-методичних розробок з основ підприємництва для загальноосвітніх середніх шкіл, можна зазначити, що, по-перше, укладачі не дійшли спільної думки, який саме матеріал слід зараховувати до основ підприємницької діяльності. Нарікання вчителів викликають окремі навчальні програми з основ підприємництва, які фактично скопійовані з програм економічних вузів шляхом зменшення їх об'єму та кількості годин на вивчення. По-друге, навіть за існуючої багатоякісності запропонованих програм їх не можна застосовувати для

різних рівнів трудового навчання : профільного, поглибленого або початкового професійного, що викликане, передусім, відсутністю єдиних вимог до їх укладання. По-третє, зміст деяких програм не відбиває всіх сторін підприємницької діяльності.

На нашу думку, основна причина такого стану справ полягає в тому, що теоретичні розробки питань, які стосуються змісту підготовки учнів до підприємницької діяльності та методів її здійснення, не досліджені на рівні науково виваженого комплексного підходу до теоретичного обґрунтування та експериментальної перевірки в шкільних умовах як доцільності й доступності, так і ефективності методики його викладання.

Саме суперечність між актуальністю і новизною проблеми, з одного боку, її недостатньою теоретичною розробкою та відсутністю експериментальних досліджень, з іншого, зумовлений вибір теми нашої дисертаційної роботи: "Педагогічні основи підготовки старшокласників до підприємницької діяльності". Все це вплинуло і на визначення об'єкта, предмета, мети й основних завдань дослідження.

Об'єкт дослідження - процес підготовки старшокласників до підприємницької діяльності.

Предмет дослідження - організаційно-педагогічні та методичні основи підготовки старшокласників до підприємницької діяльності в процесі трудового навчання.

Мета дослідження - дидактично обґрунтувати зміст, структуру та експериментально перевірити ефективність підготовки старшокласників до підприємницької діяльності.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що підготовка старшокласників до підприємницької діяльності буде результативною, якщо:

- в основу змісту навчання покласти базовий мінімум теоретичних знань і практичних умінь, визначених на основі всебічного аналізу різних форм і видів сучасного підприємництва з урахуванням процесів на виробництві, в економіці, в суспільстві;

- здійснювати її шляхом активізації пізнавальної діяльності учнів через проблемне навчання, ігрові методи, а також застосовувати комплекс заходів, спрямованих на формування позитивної мотивації навчання, на основі встановлених дидактичних умов.

Реалізація поставленої мети та доведення гіпотези дослідження передбачають розв'язання таких завдань:

- проаналізувати зміст підприємницької діяльності та визначити її місце в сучасній ринковій економіці;

- визначити мету й завдання підготовки старшокласників до підприємницької діяльності;

- теоретично обґрунтувати базовий мінімум змісту навчального курсу "Основи підприємницької діяльності" для учнів ІО-ІІ-х класів;

- експериментально перевірити доступність цього курсу щодо засвоєння його учнями;

- експериментально встановити ефективність обраної методики підготовки учнів до підприємницької діяльності;

Методологічною основою дослідження є: базисні положення філософської теорії пізнання, психологічні концепції щодо ролі діяльності в розвитку особистості, теорія оптимізації та активізації навчально-виховного процесу.

Методи дослідження: теоретичний аналіз наукових положень філософської, психолого-педагогічної, економічної, суспільно-політичної літератури; вивчення та порівняльний аналіз навчаль-

ної документації; педагогічне спостереження, анкетування, тестування, інтерв'ювання, групові та індивідуальні бесіди; педагогічний експеримент і статистична обробка його результатів.

Базою для проведення експериментальної роботи були: загальноосвітні школи №29 м.Чернігова, №1 м.Калуша Івано-Франківської обл., №4 м.Умані Черкаської обл., Погорільська середня школа Семенівського р-ну Чернігівської обл., Кременецький педагогічний коледж ім. Т.Г.Шевченка.

Різними видами експерименту було охоплено близько однієї тисячі учнів.

Дослідження здійснювалось у декілька етапів.

На першому етапі /1990-1991 рр./ вивчались документи та матеріали з питань переходу економіки до ринкових відносин; здійснювався аналіз філософської, соціологічної, економічної, психолого-педагогічної літератури; визначались методики педагогічних досліджень; розроблювався перший варіант програми курсу з основ підприємницької діяльності для учнів старших класів. Проведена підготовча робота дозволила уточнити тему та конкретизувати завдання дослідження, підготуватись до наступного етапу дослідно-експериментальної роботи.

Другий етап /1991-1993 рр./ - початок дослідно-експериментальної роботи в школі з метою перевірки доступності та уточнення змісту навчального матеріалу, а також результативності використання окремих засобів наочності та контролю. На основі одержаних результатів і зроблених висновків було здійснено відповідне доопрацювання програми курсу, вироблено її остаточний варіант. На цьому етапі вивчався стан практичної роботи в школах України та країн СНД за даним напрямком, оскільки на цей час з'явилися перші експериментальні розробки з питань ринко-

вої економіки, основ менеджменту, маркетингу, підприємництва.

Третій етап /1992-1994 рр./ - повторний експеримент стосовно доступності змісту навчального матеріалу за другим варіантом програми курсу "Основи підприємницької діяльності".

Четвертий етап /1994-1996 рр./ - пошук і апробація методики підготовки старшокласників до підприємницької діяльності, експериментальна перевірка її ефективності. На цьому етапі проаналізовано, оброблено й узагальнено результати дослідження, сформульовано висновки, оформлено дисертаційну роботу, розроблено методичні рекомендації вчителям для проведення занять і навчальний посібник для учнів.

Наукова новизна роботи:

- визначено структурні елементи підготовки старшокласників до підприємницької діяльності / мета, завдання, зміст і структура курсу /;

- обґрунтовано можливості та умови організації профільної, поглибленої та початкової професійної підготовки учнів старших класів до підприємницької діяльності в системі загальної середньої освіти;

- окреслено методи підвищення ефективності підготовки школярів з основ підприємництва /проблемне навчання, ігрові методи та комплекс заходів, спрямованих на формування позитивної мотивації навчання/;

- встановлено вимоги до відбору навчального матеріалу стосовно особливостей курсу "Основи підприємницької діяльності".

Практичне значення роботи полягає в розробці та впровадженні в практику національної школи програми курсу "Основи підприємницької діяльності" для учнів 8-11-х класів, методичних

рекомендацій учителям для проведення занять, навчального посібника для учнів ІО-ІІ-х класів, підготовлених за участю дисертанта.

На захист виносяться:

- положення про те, що підготовка старшокласників до підприємницької діяльності за умови досягнення мети і виконання поставлених перед нею завдань сприяє реалізації декількох дидактичних аспектів: освітнього, виховного, профорієнтаційного та розвиваючого;

- дидактично обгрунтований та експериментально перевірений зміст підготовки старшокласників до підприємницької діяльності;

- умови ефективного засвоєння учнями змісту навчального матеріалу з основ підприємницької діяльності.

Вірогідність одержаних даних і зроблених висновків забезпечується методологічною обгрунтованістю вихідних позицій дослідження, застосуванням взаємодоповнюючих методів, що відповідають меті та завданням дисертаційної роботи; кількісною обробкою та якісним аналізом результатів експерименту, апробацією їх у процесі впровадження в практику загальноосвітньої школи.

Апробація та впровадження результатів дослідження здійснені шляхом публікації праць автора, виступів із доповідями та науковими повідомленнями на міжнародному конгресі малого бізнесу /Київ, 1995/, трьох міжнародних конференціях /Вінниця, 1994, 1996; Умань, 1994/, трьох міжвузівських конференціях /Чернігів, 1992; Рівне, 1993; Київ, 1995/, засіданнях кафедри Чернігівського державного педагогічного інституту ім. Т.Г.Шевченка, кафедри трудового навчання та креслення Ук-

раїнського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова.

Програма курсу "Основи підприємницької діяльності" для учнів 8-ІІ-х класів, методичний лист учителям та навчальний посібник для учнів ІО-ІІ-х класів рекомендовані Міністерством освіти України для загальноосвітніх середніх шкіл і надруковані у видавництвах "Освіта", "ВІПОЛ" відповідно у 1993, 1994 і 1995 роках.

Структура дисертації. Результати дослідження оформлені у вигляді дисертації, яка складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків.

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, сформульовані мета і гіпотеза дослідження, визначені об'єкт, предмет і завдання роботи, окреслені методи та етапи дослідження, викладені положення, які виносяться на захист, розкриті методологічні та теоретичні основи, наукова новизна, вірогідність, дається оцінка практичного значення проведеного дисертаційного дослідження.

У першому розділі - "Організаційно-педагогічні аспекти підготовки старшокласників до підприємницької діяльності" аналізується зміст підприємницької діяльності та визначається її місце в сучасній ринковій економіці, розглядаються різні підходи до організації підготовки учнів з основ підприємництва, а також її понятійний апарат /мета, завдання, зміст/, дидактично обґрунтовується зміст і структура базового курсу "Основи підприємницької діяльності" для учнів ІО-ІІ-х класів, викладені результати експериментальної перевірки змісту навчального матеріалу на доступність.

У другому розділі - "Методичні основи підготовки старшо-

класиків до підприємницької діяльності" розглядаються можливості підвищення ефективності вивчення курсу з основ підприємництва в плані активізації пізнавальної діяльності учнів через проблемне навчання, ігрові методи та комплекс заходів, спрямованих на формування позитивної мотивації навчання; аналізуються результати експериментальної перевірки їх ефективності.

У висновках вказується на значення та практичну цінність одержаних результатів дослідно-експериментальної роботи, а також окреслюються перспективи подальшої розробки проблеми підготовки молоді до підприємницької діяльності.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Різнобічне вивчення сутності та змісту, особливостей і різновидів сучасного підприємництва є джерельною базою для розробки змістових елементів підготовки учнів до підприємницької діяльності. Тому воно становить одне з основних завдань нашого дослідження.

Закон України "Про підприємництво" від 7 лютого 1991 року надає громадянину /фізичній особі/ та будь-якій організації /юридичній особі/ право без обмежень приймати рішення і здійснювати самостійно будь-яку діяльність, що не суперечить чинному законодавству /Ст.3 Закону/. Зазначений закон визначає загальні, правові, економічні та соціальні засади організації та здійснення підприємницької діяльності на території України, згідно якого "підприємництво /підприємницька діяльність/ - це самостійна ініціатива, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг та заняття торгівлею з метою одержання прибутку" /Ст.1 Закону/.

У дисертації показано, що сучасна підприємницька діяльність має багатоаспектний зміст. Так, за функціональним характером вона поділяється на виробничу, страхову, комерційну, посередницьку, фінансову. Крім того, відповідно до Закону України "Про власність" підприємницька діяльність може здійснюватись у різних організаційно-правових формах, а саме: індивідуальній, сімейній, власній, колективній, спільній, державно-комунальній, державній.

Проведений у дисертації аналіз сутності та змісту підприємництва засвідчує, що воно є складною динамічною структурою, яка охоплює різні форми та види діяльності людини: управління, виробництво, торгівлю, бухгалтерські операції, фінансування тощо і відкриває необмежене поле для реалізації здібностей людини. Викладене є підтвердженням того, яким великим обсягом теоретичних знань і практичних умінь повинен володіти сучасний підприємець.

Багатоплановість функцій підприємця, пов'язаних, передусім, з різноманітністю видів та форм цієї діяльності, а також з вимогами суспільства до особистих якостей суб'єктів підприємництва, детермінує потребу організації підготовки учнів на рівні, який передбачав би реалізацію декількох дидактичних аспектів:

- освітнього - ознайомлення учнів із сутністю та змістом підприємництва, засвоєння ними спеціальних знань про організацію цього виду діяльності;

- виховного - формування особистості майбутнього підприємця з високими моральними якостями;

- профорієнтаційного - формування стійких професійних інтересів, орієнтація на одну з підприємницьких професій або

діяльність взагалі;

- розвиваючого - формування здатності до аналізу, порівняння, узагальнення, прогнозування результатів діяльності.

Зважаючи на це, під підготовкою старшокласників до підприємницької діяльності ми розуміємо теоретичне та практичне озброєння учнів системою загальноосвітніх і спеціальних знань, умінь з основ підприємництва, що ставить на меті психологічний, моральний і професійний розвиток особистості школярів, формування готовності до виконання конкретних функцій підприємців.

Найголовнішим структурним елементом підготовки учнів до підприємницької діяльності є її змістове забезпечення.

На основі проведеного під час дослідження аналізу існуючих наробок з питань навчання учнів основам підприємництва, різнобічного вивчення сутності та змісту цієї діяльності як різновиду господарської, а також згідно з метою та завданнями підготовки старшокласників у цьому напрямі, до теоретичної складової змісту навчального матеріалу ми зараховуємо знання:

- правових і економічних основ підприємницької діяльності, елементів менеджменту і маркетингу;
- фінансово-кредитного забезпечення підприємництва;
- організації та здійснення бухгалтерського обліку, діловодства, застосування комп'ютерної техніки у підприємстві;
- соціально-психологічного аспекту підприємницької діяльності;

до практичної - вміння та навички:

- організувати /засновувати, реєструвати, здійснювати та припиняти/ підприємницьку діяльність;
- застосовувати в підприємстві елементи менеджменту

та маркетингу з використанням комп'ютерної техніки;

- здійснювати операції, пов'язані з фінансуванням, кредитуванням, бухгалтерським обліком, діловодством у підприємницькій діяльності;

- виконувати керівні, організаторські та управлінські функції підприємців.

Таким чином, зміст підготовки учнів до підприємницької діяльності - це складна інформаційна система, яка охоплює певну кількість взаємопов'язаних елементів, структура і доцільність яких обгрунтована в дисертації.

Важливим етапом дисертаційного дослідження було визначення вимог щодо відбору навчального матеріалу, на основі яких розроблено програму курсу "Основи підприємницької діяльності" для учнів 8-11-х класів загальноосвітніх середніх шкіл.

Аналіз науково-педагогічної літератури показав, що більшість дослідників з питань трудового навчання оцінюють зміст навчального матеріалу за допомогою вимог, встановлених на основі рекомендацій Ю.К.Бабанського, В.І.Гусева, В.О.Полякова, М.П.Тименка, Д.О.Тхоржевського та ін. Зважаючи на рекомендації цих та інших учених, а також враховуючи особливості та специфіку курсу з основ підприємництва, ми визначили такі вимоги:

- відповідність змісту меті та завданням підготовки старшокласників до підприємницької діяльності;
- відповідність змісту педагогічно доцільному співвідношенню між теоретичною та практичною складовою підготовки старшокласників до підприємництва;
- забезпечення логічної послідовності вивчення навчального матеріалу;
- врахування міжнародного досвіду під час відбору та

побудови змісту навчального матеріалу;

- відбиття у змісті орієнтації учнів на найпоширеніші професії у сфері підприємництва;

- доступність повільної бази та видів практичної діяльності на всіх етапах і стадіях вивчення;

- врахування часу, відведеного на вивчення курсу.

Відповідно до визначених вимог була розроблена така структура програми курсу:

Вступ

1. Організаційно-правові основи підприємницької діяльності;

2. Економічні основи підприємницької діяльності.

3. Фінансово-кредитне забезпечення підприємницької діяльності.

4. Бухгалтерський облік у підприємстві.

5. Техніко-організаційні основи підприємницької діяльності.

6. Соціально-психологічні основи підприємницької діяльності.

Перевірка доступності змісту навчального матеріалу для засвоєння його учнями здійснювалась експериментально у формі контрольних робіт з кожного розділу програми курсу. Для оцінювання контрольних робіт, які виконували учні, було визначено чотири рівні /за В.П.Безпальком/: 1/ учнівський /розпізнавальний/; 2/ алгоритмічний; 3/ евристичний; 4/ творчий.

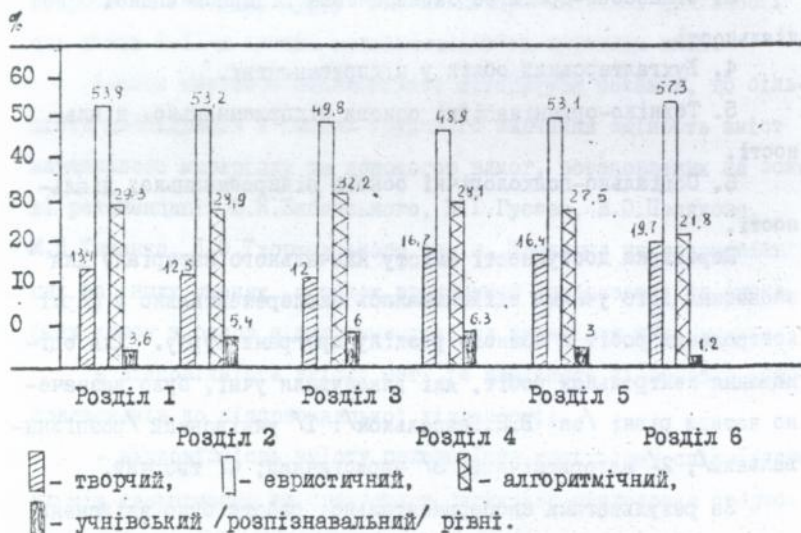
За результатами експериментальної роботи було здійснено доопрацювання програми курсу, ліквідовано зайву ускладненість та дедалізацію навчального матеріалу.

Аналіз кінцевих результатів /див. Діаграму 1/, одержаних

після повторної експериментальної перевірки, дає підстави вважати, що перед наступним етапом дисертаційного дослідження, завдяки корекції програми, вдалося забезпечити доступність засвоєння окремих тем навчального матеріалу на творчому та евристичному рівнях /відсоток відмінних та добрих оцінок знаходився в межах 61,8% - 77%./

Наступним завданням нашого дослідження були вибір та апробація окремих методів активізації пізнавальної діяльності учнів у процесі вивчення основ підприємництва.

Діаграма I. Рівні засвоєння учнями знань з основ підприємництва

На основі аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури, враховуючи рекомендації вчених, побажання вчителів, а також виходячи з особливостей навчального матеріалу курсу

"Основи підприємницької діяльності" ми застосували дидактичні методи, які активізують пізнавальну діяльність школярів, а саме: проблемне навчання, ігрові методи, комплекс заходів, спрямованих на формування позитивної мотивації навчання.

Так, проблемне навчання, яке ми розглядаємо як один із найефективніших методів, зумовлює активне оволодіння учнями новими знаннями і способами дії через розв'язання навчально-пізнавальних, пізнавально-інформаційних, пізнавально-змістових суперечностей, що, як відомо, забезпечує прискорений розвиток розумових здібностей учнів.

Успішне розв'язання завдань під час проблемного навчання значною мірою залежить від способу організації проблемних ситуацій.

У дисертації показано, що в психолого-педагогічній науці різними вченими встановлюються власні вимоги до побудови проблемних ситуацій. Беручи їх до уваги, під час дослідження ми визначили, що найбільш доцільними, доступними й ефективними в умовах підготовки учнів до підприємницької діяльності є такі способи створення проблемних ситуацій:

1. Спонування учнів до пояснення виявлених суперечностей між явищами, діями, процесами, що відбуваються в процесі підприємницької діяльності.

2. Створення ускладнень практичного характеру.

3. Використання фактів, які суперечать переконанням учнів і їх власному досвіду.

4. Створення ситуацій, розв'язання яких вимагає застосування раніше набутих знань у нових умовах.

5. Створення ситуацій, розв'язання яких вимагає, крім використання знань і вмінь, логічного аналізу власних думок.

Педагогами, психологами, соціологами доведено, що ігрові методи навчання, безпосередньо впливаючи на емоції та психіку учнів, сприяють кращому засвоєнню знань, формуванню необхідних умінь, навичок та якостей характеру в умовах, максимально наближених до реальної діяльності.

Серед різних видів ігрових методів навчання найбільш ефективними і доцільними в умовах підготовки учнів до підприємницької діяльності вважаємо: аналіз конкретної ситуації; рольові, імітаційні та ділові ігри. Останні заслуговують на особливу увагу, оскільки вони об'єднують ознаки інших методів, дозволяють одночасно змодельовати конкретну ситуацію з паралельним розігруванням ролей.

Під час експериментального вивчення курсу "Основи підприємницької діяльності" нами проведено такі ділові ігри: "Я відкриваю своє підприємство", "Ринкова активність", "Фондова біржа", "Випуск", "Ринкова ціна" "Акціонерна компанія", "Як стати багатим", "Управління без конфліктів".

Цілеспрямоване використання ділових ігор під час навчання основам підприємництва, а також теоретичний аналіз аспектів ігрової діяльності дозволили визначити принципи організації та їх проведення:

- направленість усіх елементів гри на розв'язання навчальних, виховних та розвиваючих завдань;
- наочність і простота конструкції, відповідність рівню підготовленості учнів, який визначається їх віковими та індивідуальними особливостями;
- автономність фрагментів гри та можливість розвитку фабули;
- максимальне звільнення учасників гри від другорядних

рутинних процедур;

- реальність ігрової ситуації;
- колективний характер гри з виробленням багатозастосовуваних рішень;
- змагальний характер гри з виявленням переможців.

Досвід використання ділових ігор переконує в тому, що вони забезпечують високу ступінь активності учнів, яка дуже часто набуває характеру надситуативної і яку слід розглядати як здатність піднятися над рівнем вимог ситуації, ставити цілі, що виходять за межі завдання. Однак, не слід і переоцінювати можливості ділових ігор, оскільки вони не можуть замінити інші методи навчання, не слід забувати і про складність їх організації.

Формування позитивної мотивації навчання психолого-педагогічною теорією та практикою розглядається як одна з необхідних умов активізації пізнавальної діяльності учнів. Тому закономірно постає питання про можливі шляхи посилення мотивації під час засвоєння курсу "Основи підприємницької діяльності".

На основі аналізу робіт засновників теорії мотивації Б.Г.Ананьєва, В.Г.Асеева, Л.І.Божович, О.М.Леонтьєва, Л.С.Рубінштейна, П.М.Якобсона, сучасних дослідників К.Деметра, Т.І.Лях, А.К.Маркової, О.В.Чувакової, Т.І.Шамової, Г.І.Шукіної та ін., зважаючи на можливості застосування поруч з проблемним навчанням та ігровими методами інших методів, ми визначаємо комплекс заходів, що сприяють формуванню позитивної мотивації вивчення основ підприємництва, а саме:

- активна профорієнтація на діяльність учителя протягом усього періоду вивчення курсу;
- формулювання як кінцевої, так і проміжних цілей навчан-

ня на кожному етапі вивчення курсу;

- використання наочних і технічних засобів навчання;
- організація навчально-виховного процесу на основі співробітництва учнів і вчителя;
- диференційований підхід до домашніх завдань учнів;
- узагальнення та систематизація знань учнів.

У дисертації докладно обгрунтована актуальність кожного заходу, наведені приклади ефективної реалізації на практиці.

Враховуючи результати досліджень Н.В.Хузьміної, яка стверджує, що ефективність педагогічної системи загалом слід оцінювати за трьома результатами: психологічним, функціональним і супутним, для перевірки результативності обраної методики підготовки старшокласників до підприємницької діяльності ми виділили відповідні критерії:

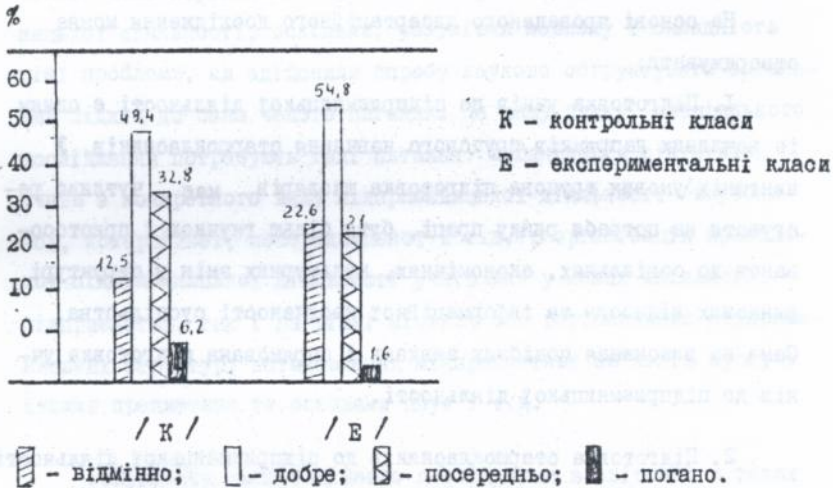
- психологічний, який, по-перше, передбачає наявність новоутворень у системі знань учнів експериментальних класів /за експериментальною методикою/ і учнів контрольних класів /за традиційною методикою/; по-друге, визначає мотивацію навчання, тобто ставлення учнів до предмета;

- функціональний, який відображає новоутворення в системі здібностей учнів /розвиток пізнавальної самостійності та вміння переносити набуті раніше знання в нові умови/;

- супутний, який віддзеркалює новоутворення, не передбачені на початку експерименту /наприклад, розвиток інтелектуальних умінь/.

Діагностування учнів контрольних та експериментальних класів на основі визначених критеріїв здійснювалось за допомогою спеціально розроблених контрольних, самостійних робіт, тестування та анкетування. Здобуті результати, які докладно

описані та проаналізовані в дисертації, переконливо засвідчують ефективність обраної методики підготовки старшокласників до підприємницької діяльності, тобто те, що вона значно активізує пізнавальну діяльність учнів експериментальних класів порівняно з учнями контрольних класів. Зокрема, наведена нижче діаграма показує співвідношення результатів контрольних робіт, виконаних учнями з розділу "Бухгалтерський облік у підприємстві". З діаграми видно, що учні експериментальних класів одержали значно більше відмінних і добрих оцінок, ніж учні контрольних класів.

Позитивно змінилось і ставлення учнів експериментальних класів до вивчення основ підприємництва під кінець навчання, про що свідчать наведені в таблиці дані.

№	Значня	Експериментальні класи		Контрольні класи	
		початок	кінець	початок	кінець
1.	Дуже потрібні	32,2	45,2	33,3	21,9
2.	Потрібні	35,5	41,9	31,5	35,9
3.	Бажані	16,2	9,7	10,9	28,1
4.	Не потрібні	3,2	-	6,2	7,8
5.	Не могу сказати	12,9	3,2	10,9	6,2

На основі проведеного дисертаційного дослідження можна стверджувати:

1. Підготовка учнів до підприємницької діяльності є одним із важливих напрямків трудового навчання старшокласників. У нинішніх умовах трудова підготовка школярів має чутливо реагувати на потреби ринку праці, бути більш гнучкою і пристосованою до соціальних, економічних, культурних змін у структурі ринкових відносин та інформаційної насиченості суспільства. Саме на виконання подібних завдань і спрямована підготовка учнів до підприємницької діяльності.

2. Підготовка старшокласників до підприємницької діяльності в умовах багатоукладної ринкової економіки ефективна, якщо основу навчального матеріалу складає базовий мінімум теоретичних знань та практичних умінь, відібраний на основі узагальнення відомостей про різні види та організаційно-правові форми підприємництва поруч з урахуванням тенденцій розвитку нашого суспільства.

3. Проблемне та ігрове навчання, комплекс заходів, спрямований на формування позитивної мотивації навчання в процесі підготовки старшокласників до підприємницької діяльності, сприяють активізації пізнавальної діяльності школярів, розвивають їх здібності та інтелектуальні зміни, позитивно змінюють ставлення учнів до вивчення курсу. Ефективність обраних методів навчання залежить від правильності та доцільності поєднання їх з традиційними методами, від ступеня реалізації дидактичних вимог їх організації.

4. Проведене дослідження не претендує на всебічність висновків щодо вирішення проблеми підготовки учнів до підприємницької діяльності, оскільки, розуміючи новизну і складність цієї проблеми, ми здійснили спробу науково обґрунтувати загальний підхід до озна ченого питання. На нашу думку, спеціального дослідження потребують такі питання: організація підготовки учнів з конкретного виду підприємницької діяльності /виробничої, комерційної, посередницької й т.д./; організація практичної підприємницької діяльності учнів як у межах шкільного підприємства, так і на рівні міських або регіональних підприємницьких структур; встановлення міжпредметних зв'язків курсу з іншими предметами та основами наук і т.д.

Результати дисертаційного дослідження висвітлені в таких публікаціях автора:

1. Програма середньої загальноосвітньої школи "Основи підприємницької діяльності" для учнів 8-11-х класів. - К.: Освіта, 1993. -С.3-11. /У співавт./.

2. Педагогічні основи підготовки старшокласників до підприємницької діяльності: Метод. реком.: У 2-х Ч. - К.: ВІПОЛ,

1994. - Ч.І. - 40с. /У співавт./.

3. Основи підприємницької діяльності: Навч. посібник /ІО-ІІ кл./ - К.: ВІПОЛ, 1995. - 224с. /У співавт. С.І81-237/.

4. Виявлення знань, умінь та навичок, необхідних вчителю основ підприємництва //Тези доп. міжвуз. наук.-практ. конф.: У 2-х ч. - Чернігів, 1992. - Ч.І. - С.24-25.

5. "Основи підприємницької діяльності" - новий курс у системі трудового навчання //Тези доп. всеукр. наук.-практ. конф.: "Проблеми трудового навчання і профорієнтації учнівської молоді". - Рівне, 1993. - С.27-28.

6. Екологічне виховання учнів сільських шкіл у процесі вивчення курсу "Основи підприємницької діяльності" //Тези доп. міжнар. наук.-практ. конф.: "Екологія і освіта: проблеми теорії і практики": У 2-х т. - Умань, 1994. - Т.2. - С.І74.

7. До питання про зміст та структуру курсу "Основи підприємницької діяльності" //Матер. міжнар. наук.-практ. конф.: "Трудове навчання: проблеми, пошуки, перспективи": У 3-х ч. - Вінниця, 1994. - Ч.3. - С.25-27.

А Н Н О Т А Ц И Я

Дрижак В.В. Педагогические основы подготовки старшеклассников к предпринимательской деятельности.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности ІЗ.00.02 - теория и методика трудового обучения, Украинский государственный педагогический университет им.М.П.Драгоманова, Киев, 1996.

В результате диссертационного исследования теоретически

обоснованы и экспериментально проверены структурные элементы подготовки старшекласников-к предпринимательской деятельности /цели, задачи, содержание, методы обучения/, определены пути повышения ее эффективности.

ANNOTATION

Drizhak V.V.

Pedagogic prinziplies of training of senior pupils for conducting entreprenerial activities.

Contender's Dissertation thesis for the degree of Candidate of Pedagogical Science in the area of methods of teaching trade and crafts (N 13.00.02).

The M.P.Dragomanov Ukrainian State Pedagogical University, Kiev, 1966.

This disertation thesis provides theoretical grounds for and gives description to experimentally proven structural elements of training of senior pupils for conducting entreprenerial activities / The work covers, goals, tasks, contents and methods of teaching/, outlines possible ways of increasing effectiveness of the training.

Ключові слова: загальноосвітня школа, підприємницька діяльність, проблемне навчання, ігрові методи, мотивація навчання

AB 36.872
AB 36.872